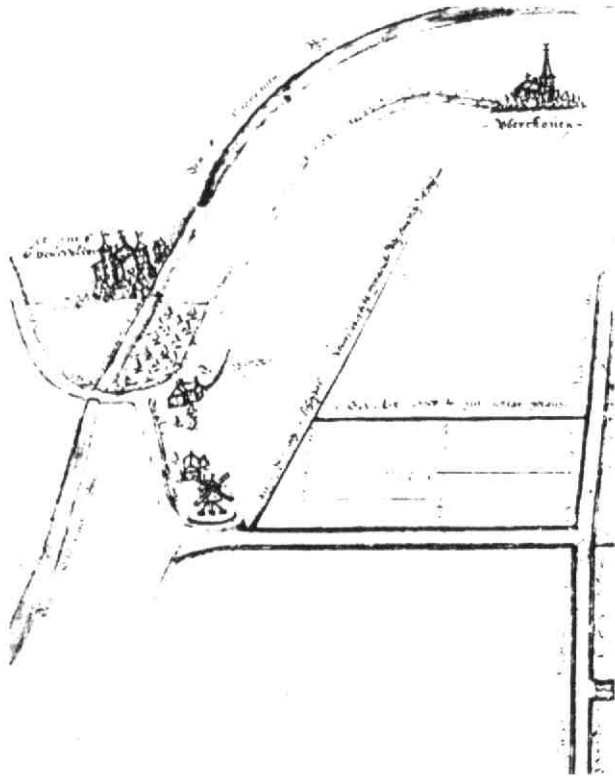

DE KORENMOLEN TE WERKHOVEN.

De oude molen

Op een oude kaart van Werkhoven (1) staat een molen afgebeeld aan het begin van de oprijlaan naar de Beverweerd, voorbij de 'meulepoppen' bij de brug over de Kromme Rijn. Aan deze molen ontlenen de meulepoppen hun naam. De molen staat er al zeer lang. Dekker (2) meldt dat de molen er in 1395 al stond: "voert' XII morgen lants gelegen beneven Beverweerde over den Rijn, dair die moelen op staet ende geheten is den Weert, mitten dagelixen gerichte, tijjnse ende tienden groff ende small". De molen stond er dus al zeer lang. Het was in de 18e eeuw een open standaardmolen met een eigen loswal en bakkerij ernaast. Bij

afb. 5. De oude molen te Werkhoven. RAU Sint Jan 328

dit type draaide de hele molen rond een verticale houten spil van 80 cm. dik, de standaard. De molen bestond uit een grote houten kast van vele tonnen zwaar die in zijn geheel op de wind werd gedraaid. In die kast bevond zich het gehele systeem, inclusief de zware molenstenen. De molenaar hees de zakken graan naar boven waar ze in een trechter, de kaar, werden uitstort. In een dun straaltje liep het graan dan naar beneden tussen de molenstenen door. Omdat dergelijke molens vooral uitmuntten in topzwaarheid, werd de standaard geschoord door acht dikke balken die samenkwamen op vier stenen muurtjes. Op oude kaarten is een dergelijke molen dan ook meestal te zien als een kast op voetjes. Op kadasterkaarten herkent dit type molen meestal door de vierkante grondvorm terwijl stenen molens meestal een ronde vorm hebben die op kadasterkaarten te zien is als een rondje. Dit type wordt voor het eerst in de 13e eeuw genoemd. Eind 18e, begin 19e eeuw raakte het hier uit de gratie. Was de molen aan vervanging toe, dan werd een stenen molen gebouwd.

In 1832 was deze oude molen nog eigendom van molenaar de Bouter maar deze moet niet lang daarna de onverdeelde helft van de eigendom overdragen aan kasteelheer Baron van Heeckeren.

De molen lag daar aan de Kromme Rijn enerzijds uitstekend i.v.m. het vervoer van graan per schip maar anderzijds slecht want de molen stond

afb. 6. De nieuwe molen te Werkhoven met rechts de oude Katholieke kerk ca. 1890. RAU Top. Atlas 2000.0.123

veel te dicht bij het bos van de Beverweerd dat de wind uit de zeilen nam en vermoedelijk had Van Heeckeren vanuit de Beverweerd ook liever een ander uitzicht. Molenaar Gerardus Arnoldus de Bouter kreeg op 4 maart 1882 toestemming om een nieuwe molen buiten het dorp te plaatsen en Baron van Heeckeren liet de oude daarna afbreken.

De nieuwe molen

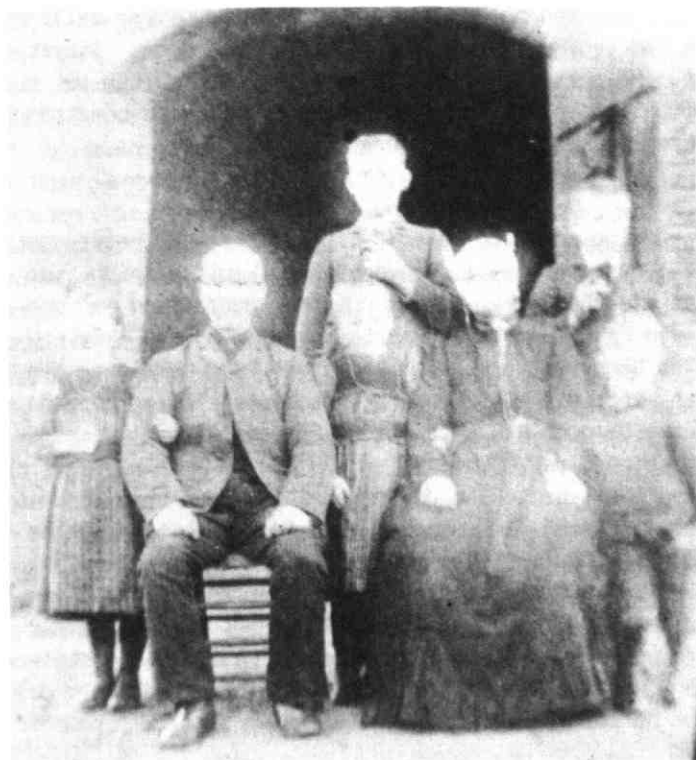
Volgens de bouwvergunning moest de molen: "op minstens 200 meter van gebouwen of lokalen bestemd tot ziekenverpleging, uitoefening van openbare eeredienst of scholen (...) en rondvormig door steen worden gebouwd ter hoogte van ca. 20 meteren voorts door een houten kapwerk opgetrokken worden op eene hoogte van ca. 25 meter" (3). Overigens had men deze bepalingen letterlijk uit de wet overgenomen en werd op de naleving niet gelet. De oude R.K.-kerk stond er namelijk zo'n beetje met de rug tegenaan, binnen de 200 meter.

Tussen het moment van het verzoek en de toekenning van de bouwvergunning verliep slechts één maand. Zes maanden na de dagtekening moest de molen in bedrijf zijn. Of dat gelukt is weten we niet maar wel staat vast dat de molen er in 1884 stond. In dat jaar wordt de afbraak van de oude molen en de bouw van de nieuwe geregistreerd. Het kadaster loopt daarmee altijd wat achter. De molen werd uiteindelijk een stellingmolen, met een kap die kon draaien vanaf een soort balkon, de stelling, die rondom de molen liep.

De molenaars

Twee molenaars hebben op de nieuwe Werkhovense molen gewerkt: Gerard de Bouter en zijn jongste zoon Jan.

Gerard de Bouter werkte hard, net als zijn zoon en trok zijn klanten uit Odijk, Werkhoven en een enkeling uit Langbroek. De beide concurrerende molens waren gelegen te Bunnik en te Cothen. Daar behoorden de beide molenaars tot de Hervormde Kerk terwijl De Bouter Katholiek was. Het geloof speelde een zekere rol in het aantrekken van klanten. De boeren kozen er vaak voor om bij geloofsgenoot te laten malen. Hervormde boeren die niet al te ver hoefden om te rijden gingen liever naar de Hervormde Van de Hoven in Bunnik of van Eck in Cothen. Katholieke Odijkse boeren die dichterbij Bunnik woonden, togen toch vaak naar de Katholieke De Bouter. Tussen de molens waren geen strakke grenzen te vinden. Een actieve molenaar die zelf zakken graan ging halen bij de boeren thuis, kon klanten trekken tot onder de wieken van zijn concurrent. Gerard de Bouter werd oud en zijn oudere zoons hadden

afb. 7. *Het gezin van Gerard A. de Bouter ca. 1880.
v.l.n.r.: Heintje, Vader, Tonia, Tinus, Moeder, Kees en
Jan. Eigendom van mevrouw Elberse te Werkhoven.*

niet op de dood van hun vader gewacht. Ze waren elders molenaar geworden.

De jongste zoon, Jan Th. J. de Bouter nam de molen over na het overlijden van zijn vader in 1914. Hij was een vriendelijke man, hardwerkend, geen stilzitter. Met de boeren die langs kwamen maakte hij graag een praatje. In 1916 trouwt hij met Wilhelmina G. Miltenburg uit Bunnik die in 1917, drie weken na de geboorte van hun zoon overlijdt. Die zoon wordt Gerard genoemd naar zijn grootvader. Gerard zal op tragische wijze in 1949 in Indië omkomen. In 1919 hertrouwt Molenaar J.Th.J. de Bouter. Zijn tweede vrouw kwam uit Langbroek en bracht daarom vele Langbroekse klanten naar de Werkhovense molen mee. Uit dit huwelijk werden geen kinderen geboren.

afb. 8. De molen in 1986 nagebouwd door Jong Nederland. Midden op de achtergrond de echte molen zonder wieken.

foto: Ina van der Wiele.

In 1939 werd Jan de Bouter voor de tweede keer weduwnaar. Veel klanten uit Langbroek die voor de tweede mevr. de Bouter naar Werkhoven kwamen, bleven daarna weg. Twee dagen voor het uitbreken van de tweede wereldoorlog trouwde De Bouter voor de derde keer. De bruiloftsgasten konden door de drukte van militairen op de stations nauwelijks thuis komen.

In het maalbedrijf ging toen niet veel om. De T-Ford waar Jan de Bouter zijn bestellingen mee reed werd door Nederlandse militairen in mei 1940 gevorderd en kwam nooit meer terug. De Bouter kocht toen een bestelfiets maar al snel was het niet meer mogelijk om te malen. Het graan ging naar de distributie en die liet het niet bij De Bouter in Werkhoven malen. Dus schakelde hij over op het vetmesten van kalveren, het houden van kippen en de handel in kippenvoer. Malen was slechts klandestien mogelijk gedurende de nacht want de molen werd al snel door de Duitsers in gebruik genomen als uitkijkpost. Twintig militair-

ren, meest jonge studenten, waren in het parochiehuis gelegerd. Vier van hen stonden steeds op het platte dak van de molen naar Engelse vliegtuigen te kijken. Er was een hokje op het platte dak getimmerd. De militairen hadden slechts een geweer en konden dit niet tegen het vliegtuig gebruiken. Dat zou de aandacht trekken en dan was de molen een gemakkelijk doelwit.

Van molen naar maalderij en fouragebedrijf

Jan de Bouter nam direct een aansluiting toen de PUEM in 1921 Werkhoven op het electriciteitsnet aansloot. De PUEM plaatste een electriciteitshuisje tegen de molen aan en De Bouter kocht een 20 PK electromotor die de windkracht kon vervangen (4). Zo kon hij voortaan ook malen als er geen wind was. Na de installatie van de motor werden de wieken verwijderd. Hij noemt zich niet langer korenmolenaar maar spreekt van zijn maalderij. Niet lang duurde deze bloeitijd. Het molenbedrijf veranderde rond 1930 van karakter. Vóór die tijd was het zo dat de molenaar werk genoeg had. De boeren kwamen af en toe met een zak graan die gemalen moest worden. Als service haalde De Bouter ook wel de zakken bij de boeren op of bracht het meel terug. De boeren waren lang niet altijd even netjes op hun graan. Soms zaten er muizekeutels in de zakken. Daarnaast kocht De Bouter zelf ook diverse graansoorten in, die hij mengde en als varkensvoer of kippevoer verkocht. Vóór de dertiger jaren was dit bijzaak. Na 1930 veranderde dit alles. De meeste boeren lieten niet langer graan malen voor eigen rekening waar ze brood van bakten maar gingen van graanbouw over op andere producten, verkochten het graan naar de graanbeurs in Utrecht en kochten brood bij de bakker.

Het einde van de molen

Veel molens kregen rond 1930 de genadeklap. Ze werden buiten gebruik gesteld, de wieken werden vanwege het gevaar snel naar beneden gehaald en de kap verrotte. Zo ging het ook met de Werkhovense molen. Bovendien kreeg De Bouter concurrentie van de gebr. Vernooij die een maalderij begonnen. Deze werd later door de A.B.T.B. overgenomen.

In 1933 gaat de kap eraf. De vogels hadden het riet van de kap volledig vernield. De Bouter wilde de molen voortaan nog slechts als opslag gebruiken en koos voor de goedkoopste oplossing: een paar meter van de muur afbreken en de hoogste vloer als dak gebruiken, afgedekt met mastiek.

De gemeente Werkhoven echter voelde er weinig voor om de muur te

verlagen en schakelde gemeente-architect Van Straalen uit Zeist in. Deze stelde een houten puntdak voor met een vaantje voorzien van het jaartal 1933 en aannemer Breedveld uit Jutphaas berekende er een prijs bij. De 'houte achtkante schuine kap ... met ijzeren windvaan' moest f 330,- gaan kosten (5). In de moeilijke jaren van de crisis was dit een heel bedrag. Een arbeidersgezin kreeg van de Steun slechts 14 gulden per week. De Bouter, die verder geen enkel belang bij het puntdak had, vroeg de gemeente de kosten te willen dragen. Na wat heen en weer gepraat slaagde De Bouter er blijkbaar in om de gemeente te overtuigen zodat er een stuk van de muur afging. In die vorm is de molen nu nog te zien. De Bouter legde zich na de oorlog toe op de handel in graan waarvan hij kippe- en varkensvoer maakte en op het mesten van kalveren. Gemalen werd er nog zelden. Omdat hij geen opvolger meer had, verkocht hij zijn bezittingen in 1962 aan J.B. Elberse. De heer en mevr. de Bouter woonden nog vier jaar in het huis "De Molenwiek" dat ze naast de molen lieten bouwen. Na het overlijden van de heer de Bouter in 1966 is zijn weduwe hertrouwd. Ze woont nog steeds in Werkhoven. Haar danken we hartelijk voor haar medewerking aan dit artikel en voor het uitlenen van de foto's.

Jong Nederland uit Werkhoven heeft de molen verkleind (6 meter hoog) ter gelegenheid van het carnaval 1986 herbouwd. Tijdens de carnavals-optocht reed deze molen rond met als motto: 'geef de Werkhovense molen wieken'. Vele Werkhovenaren lopen nu met het plan rond om de molen inderdaad te restaureren. Helaas schieten de financiën voorlopig nog tekort.

Ina van der Wiele
en Henk Reinders

Noten:

1. RAU, Top. Atlas, Sint Jan 328.
2. C. Dekker, Het Krommerijngebied in de middeleeuwen, Stichtse Historische Reeks 9, Zutphen, 1983, p. 479.
3. Gemeentearchief Werkhoven 726 (op het gemeentehuis te Bunnik).
4. Gemeentearchief Werkhoven 734.
5. Gemeentearchief Werkhoven 913.